
Літературна критика

Ярослав Голобородько

“ГОСПОДНІ ЗЕРНА”: ФЕНОМЕНОЛОГІЯ МУЛЬТИВЕРСІЙНОСТІ (онтософія Григорія Гусейнова)

Якщо задатися метою визначити сутність і кредо початку ХХІ століття, то для цього не треба писати об’ємних і термінологічно “навантажених” трактатів, не обов’язково й відшукувати принципово нові поняття та категорії (при тому, що, зрозуміло, свої “обертони сенсу” вони додадуть). Для цього цілковито вистачить одного префікса — *полі*. А якщо хоча б у загальних рисах окреслити образ нашого часу, що він переходить у його харизматичний “імідж”, то для ескізного уявлення про початок ХХІ ст. вистачить кількох характеристик — поліінформаційність (як і поліінформативність), поліваріантність (як і поліваріативність), поліструктурність (як і поліструктурованість).

Багатотомовий художньо-документальний епос Григорія Гусейнова “Господні зерна” у низці своїх вимірів виглядає цілком полісучасно — як твір *поліаспектний, поліжанровий та поліінтерпретаційний*.

Проблемно-концептуальний простір “Господніх зерен” засновано на драматизмі розвитку й ґрунтовності розгляду панукраїнського універсуму — сюжетів історії, партитури долі, колізій ментальності. Провідним є дослідження історико-духовної харизми української минувшини, “українських знаків” у європейській та американській історії, інтеркультурного полілогу у “фреймі” людської цивілізації.

“Господні зерна” характеризуються синтетичною оповідною формою, що вона містить риси та якості книжки нарисів, студій, біографій, хронопису, роздумів, інвектив, письменницької публіцистики.

У книжці Григорія Гусейнова три просторотвірні реальності — факт, версія, уява. “Господні зерна” — це книга фактів, закріплених у дискурсі версій, збагаченому віртуальністю уявлень. “Господні зерна” ґрунтуються на таких основних величинах, як конкретика та інтерпретація, фактажний матеріал і герменевтичні моделі, історія та її міфологічне, міфотворче відлуння.

Г.Гусейнов вибудовує архіпелаги, піраміди, галактики фактів — дат, назв, подій, прізвищ, реалій, виступаючи хронописцем, мемуаристом і документалістом історико-духовних процесів. Факти утворюють подієву канву книжки, стають її першопоштовхом, лейтмотивом, інтригою. Факти у “Господніх зернах”, наче шахові фігури, ведуть партію авторської оповіді. Ними автор оперує, повістує, розмірковує, будить уявлення, малює рельєфні історії з життя людини, громади, суспільства. Факти — це незамінний матеріал й один із шляхів до філософування. “Дивна річ, здавалося б, звичайні дати. Але їх зіставлення, виявлення закономірностей та послідовності, народження своєрідного ланцюжка випадкових чисел майже завжди відкриває в історії вельми неочікувані вододіли”, — зазначає письменник у першій книзі, окреслюючи річище історіософських пошуків своєї оповіді.

Фактажним матеріалом Г.Гусейнов регулює мотиви й аспекти дослідження, виокремлює постаті й долі, проводить зв’язки й паралелі, здійснює екскурси й ретророзвідки. Фактам автор надає метафоричного, алюзійного й символічного звучання, трагедійної, публіцистичної та ліричної акцентованості. Мелодикою факту — документального або

Слово і Час. 2004. №2

документалізованого, біографічного чи автобіографічного — проїнята вся структура тексту, фрази, речення “Господніх зерен”. Поетика факту переходить в онтологію факту — топонімічного, геокультурного, регіонознавчого, персоніцентричного, культурософського.

Серед провідних цілей книжки Григорія Гусейнова — розгортання широкої, практично неосяжної панорами українського буття. Виформовуючи цю панораму, письменник почав відчувати “кисневу недостатність” спираючись лише на факт, виключно на факт і переважно на факт. Утім, у процесі написання “Господніх зерен” перед автором виникла справжня *проблема факту* — не все виявилось можливим перевірити, підтвердити чи відкинути, далеко не все виявилось документально “завіреном”. Та й сам факт поставав часто як неоднозначне, внутрішньо складне й суперечливе явище.

Розгортання панорамного зображення, багатоскладового мозаїчного полотна української дійсності, полізначність і полізнаковість факту, неможливість повного відтворення подій і психології минувшини, органічна суб’єктивність природи людських вражень, сприйняття, мислення зумовили посилення інтерпретаційності та мультиверсійності в структурі історико-образної макроповіді, а сам автор знову ж таки постав у нових іпостасях есеїста, художника й міфолога.

Версіями у творі-дослідженні охоплено майже все — історичні події та процеси, життя і вчинки відомих і невідомих постатей, напівміфологічні й міфологічні мікрофабули. Письменник щедро вдається до прийому версіювання — долі людини, її думок, учинків, рішень, вибору, мотивацій, її свідомості й етапних рішень.

Г.Гусейнов напрочуд тонко відчуває можливу релятивність інформації, закріплену в “об’єктивних” джерелах, і не випадково, вказуючи на інформаційного адресата, зазначає: “довідники кажуть”, “газета писала”, “писав енциклопедичний довідник”, “як свідчать адресні книги початку ХХ століття” тощо.

Письменникові властиве неабияке відчуття межі між тим, що *було*, й тим, що *мислиться* про те, що було. Наукове мислення постає на сторінках “Господніх зерен” теоретико-інтерпретаційним наближенням, шляхом до істини, але не більше. І цей шлях, вірогідно, і є самою істиною. Книжки “Господніх зерен” просто-таки рясніють цитатами й викладом поглядів науковців — істориків, етнографів, філологів. Проте письменник усвідомлює версійну та поліверсійну природу наукового мислення й часто робить припуск на неабсолютність наукового матеріалу. В тексті книжки зустрічаються форми “фахівці переконують”, “як стверджують дослідники”, що не виключає відносності, а то й гіпотетичності оприлюднених фактів і реалій.

“Господні зерна” як дослідження світокосмосу українського минулого щільно населені історичною конкретикою та виразно озвучені історичною тональністю. Вдаючись до реставрації подій та явищ минувшини, письменник не наполягає на їхній граничній точності, використовуючи такі численні форми: “історик писав”, “історики уточнюють”, “як кажуть історики”, “історики наголошують”, “продовжує історик”, “як свідчать історики”, “історики згодом напишуть”, “історик з’ясовує послідовність подій”, що уможливають версійний характер викладених науковцями поглядів. Подекуди автор безпосередньо вказує на гіпотетичність окремих наукових підходів, підкреслюючи це висловами на кшталт “виказує передбачення історик”, “деякі історики вважають”, “має свою версію й київський історик”, “історики так само не мають спільної думки”. А викладаючи чергову версію, Г.Гусейнов симптоматично може зазначити, що один із дослідників “не виключає саме такого перебігу подій”.

Серед улюблених авторових прийомів — розсосередження думок, поглядів, оцінок серед широкого кола співтворців організації тексту. Він постійно наголошує на множинному числі й різноманітному складі співучасників оповіді, зазначаючи: “писав професор”, “пише дослідник”, “здавала мемуаристка”, “пише краєзнавець”, “краєзнавці записали”, “краєзнавець пише”, “з’ясовує поет і критик”, “мемуарист пише”, “писав місцевий репортер”, “пише енциклопедист-краєзнавець”, “пише невідомий мемуарист”, “пише віце-губернатор”. Події та процеси висвітлюються у надзвичайно розмаїтому спектрі відтінків, тонів, концептуальних та ментальних фарб.

Письменник активно застосує і прийом, що межує із документом і версією або містить якості й документа і версії. Це – введення свідчень політиків, істориків, науковців, громадських і культурних діячів минулої доби, серед яких чимало невідомих, маловідомих і широко відомих постатей, цілком урівнених (і це добра сучасна ознака) як учасники організації оповіді. Г.Гусейнов щедро використовує форму цитат, монтажу цитат сучасників історико-культурних подій, яка розростається до панорамного монтажу свідчень і суджень, що дозволяє детально висвітлювати певну подію, процес, явище – й водночас викладати версії змальованих реалій.

Особливу “нішу” в “Господніх зернах” посідають цитати з творів та інтелектуальної спадщини визначних українських письменників – В.Винниченка, Остапа Вишні, П.Тичини, В.Сосюри, О.Довженка, Є.Маланюка та інших, що сприймається і як ознака введення документів, документалізованості оповіді, і як своєрідне охудожнення аналітичного універсуму твору, і як посилення суто когнітивних функцій макротексту.

Автор і актуалізовані співтворці побудови тексту (вчені, письменники, мемуаристи, військові та ін.), які у форматі твору виступають умовними “співрозмовниками”, перебувають у контекстуальному полілозі, а саме дослідження засвідчує тяжіння до полілогічної структури тексту, де активно репрезентовано принцип монтажу – різноманітних свідчень, цитат, документалізованих джерел, усних розповідей, мемуарів. Полілог і полілогічність, котрі, за своєю природою, несуть поліфонію голосів, історій, явищ, – ще одна грань версійності мислення, що так прозоро й зримо відчутна в “Господніх зернах”.

Григорій Гусейнов культивує історико-призматичний підхід до зображення дійсності, відтворюючи плин історії крізь призму свідомості “очевидців” і “сучасників” – голосів минулої доби. Автор ніби відчуває, так би мовити, *суб’єктивну* об’єктивність свідків і тому, не наполягаючи на достепенності й достовірності свідчень, часто робить поправку на особистісність сприйняття, зазначаючи: “очевидець розповідав”, “очевидець згадує”, “писав очевидець”, “сучасник змальовував”, “сучасник згадує”, “за свідченнями сучасників”, а то й звертається до підкреслено суб’єктивного джерела, вживаючи, прикладом, вислів “згадує поетова сестра”.

Вихідним підґрунтям оповіді “Господніх зерен”, як вже вказувалося, зазвичай слугують документальні факти й реалії. Проте коли письменник-оповідач стикається з браком достовірного матеріалу або з його відсутністю, він звертається до людської пам’яті як форми “живої інформативності”, водночас усвідомлюючи суб’єктивність і відносність її інформаційності. В одній із книжок твору-дослідження автор використовує акцентовано версійний вислів “є лише свідчення старожилів”, підкреслюючи цим свідомий відхід від послідовної документальності й посилення суб’єктивно уявного характеру оповіді.

Письменник, як сумлінний і самовідданий реставратор, намагається з максимальною доступною йому повнотою відтворити розвій і послідовність багатьох епізодів, сторінок й аспектів національного життя, духовності, історії в межах останніх століть. Він прагне граничної об’єктивної деталізації й конкретизації в оповіді, проте постійно стикається з неможливістю повної обґрунтованої реконструкції минувшини. І тоді автор-оповідач починає домислювати, умовивідно або логіко-інтуїтивно добудовувати історико-духовні сюжети, активно при цьому поширюючи в тексті лексеми “очевидно”, “може”, “ймовірно”, “можливо”. Форми “очевидно” й “можливо” належать у текстовій фактурі “Господніх зерен” до провідних “носіїв” версійності та гіпотетичності, вони неодноразово зустрічаються й у цитованих матеріалах, документальних свідченнях, спогадах.

Концептуальне версіювання автор продовжує з допомогою й інших, не менш активно репрезентованих форм – “а може”, “цілком можливо”, “хто знає”. Інтонації непевності, гіпотетичності мислення прозоро звучать у структурно складніших і підкреслено версійних формулах “може, колись тут”, “хто знає, може”. Це форми з високою мірою частотності використання, вони посилюють і символізують ефект віртуальності та умовності подій, які моделюються в тексті, і цілком виправдовують підзаголовок “Господніх зерен” як “художньо-документального життєпису”.

У “Господніх зернах” версіюють практично всі — автор, науковці й дослідники-аматори, очевидці й сучасники. Версія (та її виклад) стає не менш важливим фактом (і чинником) твору-дослідження, ніж власне сама фактографічна реальність.

Особливістю авторської манери є те, що версії не аналізуються. Це, радше, привілей аналітика-читача. Функції автора полягають у тому, що він їх вибірує, озвучує, оприлюднює.

Одну й ту саму подію текст “Господніх зерен” може зображати, висвітлювати, подавати багаторазово — у різних або дещо відмінних інтерпретаціях-спогадах, свідченнях, оцінках, постійно зміщуючи оптику (і цим збагачуючи) сприйняття цієї події. Розповідаючи про подію чи явище, автор часто акцентує на неабсолютному знанні про відтворювані реалії. Він використовує формулювання й звороти, що містять ознаки мультिवаріативного підходу до мотиву-проблеми, з-поміж яких варто виокремити такі: “існує версія”, “є кілька версій”, “існують й інші версії”, “свій варіант розв’язки конфлікту” тощо.

Письменник використовує структуру фрази, в якій свідомо стикає суперечливі й протилежні факти, інтерпретації, свідчення. Він уводить у структуру речень лексеми й форми, що відзначаються прямою різноманітністю: “за однією з версій”, “за іншою версією”. Версійність мислення посилюється й висловами “інші казали”, “за одними джерелами”, “за іншими підрахунками”, “є джерела, що згадують”. Форму “кажуть” (з викладом певної версії) упродовж одного речення Г.Гусейнов може спростувати висловом “але є свідчення, що було це й не зовсім так”. Письменницьке завдання значно складніше й багатше за вибудовування точного та вмотивованого перебігу подій. Автор прагне відбити невловність історії, реального життєвого процесу з їх поліверсійністю та загадковістю.

Письменник уживає форми “не ясно”, “вже й не скажеш достеменно”, “чи справді так було, тепер важко сказати” або й фразу, витриману в дусі канонічного агностицизму: “Хто тепер розбереться”. Інколи він прямо зазначає, описуючи проблему чи ситуацію, — “невідомо”, “нічого не відомо”, наголошуючи, що не все у минулій і сучасній історії можна встановити, прокоментувати чи вмотивувати. Подекуди в одному абзаці стикається низка речень, одне з яких завершується висловом “не знає ніхто”, наступне починається формою “кажуть”, третє — висловом “за іншим переказом”, після чого нове речення починається з форми “а ще кажуть”.

“Господні зерна” — це розшуки минулого, пройняті усвідомленням недоступності всього фактичного, психологічного, духовного архіву цього минулого, що підтверджується, приміром, симптоматичними фразами-зізнаннями й узагальненнями зі сторінок сьомої книги: “На жаль, записів про це чи імен гостей не збереглося”; “на жаль, інших свідчень [...] не збереглося”; “одна з причин — обмаль достовірних документальних матеріалів”. За концепцією “Господніх зерен”, світ минулого лишається до кінця не пізнаним і, вірогідно, не буде й не може бути повністю розгаданим. Історія у творі постає кодом, що його прагнуть розшифрувати численні цитовані дослідники-коментатори, а водночас і автор “Господніх зерен”. Власною текстовою ментальністю книжка репрезентує класично мультиверсійне мислення — суму різноманітних, різнобічних, дотичних і полярних суджень як *можливий* шлях до істини, об’єктивності, повноти концептуально-аналітичного зображення часу.

Автор вибудовує двополюсовий ланцюжок “реальність — інтерпретація”, кожна зі складових якого стає необхідним чинником історико-духовної цілісності. Між цими складовими не існує абсолютної опозиції. У “Господніх зернах” відбувається осмислення події як версії, людської долі як версії, врешті історії як версії; й усе це, за логікою симетрії, спроможне обернутися на свою протилежність: версія як можлива подія, як імовірна доля, як вірогідна історія.

“Господні зерна” — це книжка історико-культурного, філософського і буттєвісного підтексту й надтексту. Текстові реалії “Господніх зерен” дають підстави для тверджень, що в історії чимало міфологічного, віртуального, ірраціонального — і це також частка

самої історії, що поняття “реальне” не є абсолютною категорією, абсолютом і нерідко так само умовне, як і власне умовність. Г.Гусейнов досліджує не тільки реальну історію, а можливо, й не стільки її, скільки інтерпретації цієї історії — та вибудовує логіку й панораму цих інтерпретацій.

Історія (людини, прошарку, суспільства) постає бездонним космосом версій, кожна з яких не є вичерпною, але і не стає такою, що її варто відкидати, кожна з них — це момент істини, що ніколи не стає самою істиною. Версійність мислення, передбачена, закладена й реалізована в творі Г.Гусейнова, не лише уможлиблює, а й кодифікує поліінтерпретаційність людського розвою та світових процесів. Історія постає в дослідженні й беззаперечним фактажем, і мультиверсійним простором, сповненим домислів, припущень, фантазії.

“Господні зерна” — гранично складний, інколи майже не роз’ємний синтез історії та авторського уявлення про неї, яке, своєю чергою, до певної міри добудовує саму історію, хоча навряд чи стає адекватним їй.

Автор книжки перебуває в світі не самих лише фактів, але й уяв, у світі не лише реальності, але й породжених нею власних внутрішніх образів, парадигми її асоціативного сприйняття.

У “Господніх зернах” чимало припущень і домислів (у художньо-уявному сенсі цих понять), що базуються на моделюванні того, що було чи *могло бути*. Гіпотетичністю віддунюють авторські вислови “можна лише гадати”, “наважимося стверджувати”, “пробую вгадати”, “як можна здогадуватися”, що містять і передбачають наявність логіко-образної фантазії у мисленнєвій добудові історико-духовних реалій. Розповідаючи про минуле, автор використовує й ускладнену конструкцію “можна лише передбачити (зі значною долею вірогідності)”, що відтінює віртуалізований характер висловлених припущень. Час від часу він вільно й невимушено віртуалізує, що *могло бути* у минулому, виписуючи не тільки можливі, а й альтернативні варіанти соціумної та особистісної історії.

Минуле, за письменницькою версією, — більше за документальну історію. Минуле — не лише те, що реально відбувалося, а й те, що відбувалося віртуально — мислилося, передчувалося, очікувалося, переживалося. А можливо, істинне, найповніше минуле саме і являється парадоксальним синтезом документального й віртуального вимірів. Усім текстом “Господніх зерен” автор обстоює концепцію, що історія постає не лише послідовністю й логікою реальних фактів, але й сукупністю всіх можливих і несподіваних інтерпретацій, які виникають і складаються навколо цієї самої історії — отже, історія й навколишній світ спроможні бути документалізованою версією себе самих.

Окремі фрази-версії “Господніх зерен” мають дещо іронічне звучання. Так, розповідаючи про М.Аркаса й М.Колачевського, автор пише у сьомій книзі: “Тут варто згадати спогади про приїзд Миколи Аркаса в Полтаву, місто, де так щиро шанували Михайла Колачевського й часто виконували його твори”, — і наступним штрихом додає: “Можливо, тепер уже Микола Аркас розпитував полтавців про свого давнього знайомого (*якщо він таким був* — курсив мій. — *Я.Г.*)...”. Моделювання можливих взаємин двох митців одразу ж знецінюється авторською реплікою, поданою (для виразності?) у дужках, а версіювання починає нагадувати щось зі сфери гадання.

У творі чимало авторських уявлень про те, як *могли* розвиватися колишні події. Розповідаючи про минуле, письменник-оповідач використовує різні форми дієслова “уявляю”, використовує цілком “фантазійні” вислови: “й уже в’являється”, “вповні можна передбачити”, “не важко уявити”, “а поки що уявімо”, а також майже химерне “я вже уявив, що можливе несподіване продовження”. Втім, жанр художньо-документальної прози, в якому написані “Господні зерна”, цього не виключає. Й тому органічно в дослідженні (у першій книзі) звучить фраза із суто віртуальною харизматикою: “... І ось тепер, майже через двісті років після давніх тих подій, пробую уявити, де саме все це тут відбувалося”.

Розповідаючи про реальні постаті, Г.Гусейнов часто вдається до прийому моделювання їхніх думок, мотивацій, учинків, концептуально акцентує увагу на тому, що могла б робити або переживати його постать-персонаж, підкреслює, що версією її можливі

поривання та дії. Автор неодноразово використовує форми дієслова “міг” як спосіб втілення гіпотетичності свого мислення. Текст “Господніх зерен” активно “завантажений” такими версійнодайними формами, як: “могли звучати”, “могли виступати”, “міг бути”, “могли розповісти”, “міг знати”, “могли вони зустрічатися”, “він міг зустріти”, “могли це робити”, “його міг знати”, “це могли бути”, “спонукати міг приклад”, “вони могли бувати”, “йому могли з подробицями розповісти”, “міг він так само надихнутися”, “могла вмовити”, “ймовірно, могло це бути” тощо. Іноді в одному реченні стикаються вислови “можна передбачити” й “могли розповісти”, які вибудовують суто авторські віртуальні реалії.

В окремих фрагментах твору-дослідження автор відходить від базового принципу поліаспектності мислення й звертається до моноверсійності, що одразу ж призводить до спрощення мислення, деінтелектуалізуючи його. Так, у четвертій книзі, звертаючись до історії роману Миколи Островського “Як гартувалась сталь” та постаті його автора, Г.Гусейнов називає твір “романтизованою радянською брехнею”, у відверто непривабливому ракурсі змальовує постать самого письменника й подає однозначні, негативні характеристики цього твору. Моноверсійність призводить до того, що інтелектуально-естетичні підходи поступаються тут соціологізованим і виглядають принаймні наївними.

“Господні зерна” орнаментовані надзвичайним розмаїттям легенд. У тексті чимало висловів на кшталт: “записали легенду”, “також існує легенда”, “химерна оповідка” тощо. Легенда — це помітний концепт у структурі й поліфонії твору-дослідження Григорія Гусейнова. Вони супроводжують, увиразнюють, уяскравлюють документальні реалії “Господніх зерен” і фактично осмислюються не лише як частка культури, але і як надбання духовно-ментальної історії. Легенди оповідаються та переповідаються як автором, так і різноманітними цитованими джерелами, що виступають ситуативними “співрозмовниками” міфолого-національного дискурсу. Легенди міфологізують простір книжки, а легендність стає характерною її ознакою, яка ще однією гранню охудожнює та віртуалізує текстову фактуру “Господніх зерен”.

Легендністю оповиті й лейтмотивні форми та звороти, що додають художньоуявних відтінків та асоціацій тексту. Це такі стилістичні позначки, як “розповідають”, “кажуть”, “в містечкові розповідають”, “хтось із місцевих переказував”, “за чутками”, “за іншими свідченнями”, “у родині переказують”, “згадували в родині”, “згадували люди”, “як згадували”, “як переказують”, “народні перекази кажуть”, “інший переказ стверджує” тощо. Легендністю наскрізь пройняті й конструкції на кшталт: “переказують, що в правічні часи”, “хроніст давню історію [...] переповідає таким чином” тощо.

Легенди, як й історико-документальні реалії, часто подаються у мультиверсійній інтерпретації, стаючи так само цінним матеріалом для версіювання. Переказуючи їх, автор живописує всі варіанти легенди, використовуючи такі форми: “кажуть”, “одна з легенд”, “інший варіант легенди” тощо, або зазначає, як у сьомій книзі, що “існує щонайменше три легенди”, пов’язані з даною реалією, й викладає кожна з них, використовуючи вислови “за іншою версією”, “третя версія”. І кожна з легенд-версій є для концептуалістики тексту рівновагою та рівнозначною.

“Господні зерна” Григорія Гусейнова — це історико-міфологізований життєпис світу, аксіологія його поліконтрастності, багатовимірності, полізнаковості. Цими мислительними координатами, світоглядним відчуттям, цією онтософією пройняті рядки й сторінки всіх томів дослідження. Цей пафос, ця константа відлунюють й у таких авторських медитаціях: “То що ж для мене цей світ, — пастка чи притулок? бездонний космос чи страхітлива темна нора? висага чи ситі забанки? напасть чи талан? піна, що скоро зникає, чи нерозвезиста гроза? шори чи кволі гризоти? смуток, хвальба, іржа, обмова, коханка?”. Світ є поліверсійним та мультиінтерпретаційним так само, як і текст “Господніх зерен”, бо, врешті, книжка Григорія Гусейнова й створювалася як концептуальна частка цього світу.

м. Херсон